چەمکی ماف

ماموستای یاریدەدەر
کەمال سەعدی مستە ا
کۆلێژی یاساو رامیاری

فكرة الحق

عند انصار المذهب الفردي والمذهب الاشتراكي واتجاه الحديث

ووجه المقارنة بين فكرة الحق في الفقه الاسلامي المعاصر وبين المذهبين الفردي والاشتراكي

تأليف

كمال سعدي مصطفى

مدرس القانون المدني المساعد

في كلية القانون والسياسة - جامعة صلاح الدين

جمهورية العراق - اقليم كوردستان

چاپی دووەم

١٩٩٨

پێشەکی:

بیرۆکەی ماف زۆر کۆنەو وەچەی ئەمڕۆ نی یە. بیروڕای یاساناسان و زانایان لەبارەی دیارکردنی ناوەڕۆکەکەیەوە جیاواز بووە(١). لایەنگرانی تیۆری ی یاسای سروشتی وایان سەیر دەکرد کەنمونەیەکی باڵای چەسپاو و هەمیشەیی یە کەبەگۆڕانی کات و شوێن ناگۆڕێ، وە ئەمەش واتای ئەوەیە کەماف لەلایەن ئەم کەسانەوە لەڕووی ناوەڕۆکەکەیەوە یەک چەشنە(٢). هەرچەندە سەرەڕای ئەم تێڕوانینە هاوبەشە بۆ ماف، کەچی بیرۆکەی ماف چەند کاریگەرییەک کاریان تێ کرد، هەندێک لەو کاریگەرییانە فەلسەفی بوون و هەندێکی تریشیان کۆمەڵایەتی یان سیاسی وەیان ئایینی بوون. بۆیە دەبینین بیرۆکەی ماف مۆرکێکی فەلسەفی لەلایەن یۆنانیەکانەوە پێوە نووسا هەروەها مۆرکێکی یاسایی لەلایەن ڕۆمانەکانەوەو ئایینی ی لەلایەن پیاوانی ئایینی ی کەنیسەی کاثۆلۆکی وەدواجاریش مۆرکێکی سیاسی ی لەکاتی شۆڕشی فەرەنسی پێوەنووسا.(٣)

ئەوەی شایەنی باسە، ئەو تێڕوانین و بۆچوونانەی سەرەوە سەبارەت بەبوونی ماف هەمووی لەلایەن لایەنگرانی یاسای سروشتی یەوە بوو، هەر لەهەمان کاتدا کۆمەڵێکی تر لەیاساناس و زانایان بەدی دەکەین کەهەر لەبنەڕەتەوە نەهی لەبوونی ماف

ده که ن و به بیرۆکه یه کی چه وت و ئه فسووناوی داده نێن"(٤)، به ڵام ئێمه خۆمان له ناو کۆمه ڵه یه کی تر له یاساناس و زانایان ده بینینه وه که هه وڵی کۆکردنه وه ی جیاووکه کانی (مزایا) بیروبۆچوونی هه ردوو کۆمه ڵه که ی تر ده ده ن. له به رئه وه ی بیرۆکه ی ماف له لایه ن ئه م سێ کۆمه ڵه وه بۆته مایه ی کێشه و مل ملانێ بۆیه تیشک خستنه سه ر ئه م بیرۆکه یه واده خوازێ که له سێ باس دا قسه ی لێوه بکه ین.

باسی یه که م

کۆمه ڵه ی نه هی که ران

سه ره رای بایه خ و ره سه نێتی و بڵاوبوونه وه ی زاراوه ی ماف له ژیانی رۆژانه داو له نێو یاسا کۆنه کاندا، هه ندێك فه یله سوف و یاسازان هه ن نه هی له بوونی بیرۆکه ی ماف ده که ن و داوای به کارنه هێنانی ئه م زاراوه یه ده که ن.

له راستیدا، بیرۆکه ی ماف له لایه ن ئه م که سانه وه دووچاری شاڵاوێکی زۆر دژوار بوو"(٥) له سه رووی هه مووشیانه وه یاسازانی فه ره نسی لیون دگی Leon Duguit وه هه روه ها یاسازانی نه مساوی هانس کلسن Hans Kelsen و لایه نگرانی رێچکه ی

(مذهب) سۆسیالیست دێن.

بەستی یەکەم

تیوری ی لیون دگی [٦]

لیون دگی لەسەرووی ئەو کۆمەڵە یاسازانانەوە دێت کە بیرۆکەی ماف رەت دەکەنەوەو نەهی لە بوونی ی دەکەن، بەڵکو یەکێکە لە دژوارترین و توندڕۆترین بەرهەڵستکاری رێچکەی تاك پەروەری (المذهب الفردي)، ئەم یاسازانە وای بۆ دەچێ کە: «نابێ دان بەمافی سروشتی ی بە مرۆڤ لکاو دابنێین چونکە مرۆڤی تاك و تەنیا مەحاڵە مافی هەبێت چونکە لەناو کۆمەڵدا نەبێت دەرناکەوێ لەبەرئەوەی رەگەزی ئایەتی (ایجابی)و نایەتی (سلبی) تیایە» [٧] وە «ئەو مافە کەسینەی کەباسی لێوەدەکرێ لەتەسەوورێکی ئەفسووناوی زیاتر چیتر نیە». [٨]

ئەم تەسەوورە ئەفسووناوی یە دەگەڕێتەوە بۆ دواوەی سروشت (ماوراء الطبیعة)، بەشێوەیەك دروست بووە کە جیاوازە لەواقیع بۆیە لەجیهانی یاسادا شوێنی نیە. [٩]

ئەم یاسازانە، رەخنەیەکی زۆر تووندو تیژی لە بیرۆکەی ماف گرت. رەخنەگرتنەکەی لەو بیرۆکەوە دەست پێ کرد کەدەڵێ ماف بریتی یە لە توانایەکی ئارەزوویی (سلطة ارادیة). وەبەپێ ی ئەم دەستەواژەیە تەسەووری ماف ناکرێت مەگەر تەسەووری

ئاره‌زووی به‌رزتر له‌ئاره‌زووی خه‌لكانی تر بكه‌ین به‌شێوه‌یه‌ك كه‌خۆی به‌سه‌ر ئه‌م ئاره‌زووانه‌دا بسه‌پێنێ. دوابه‌دوای ئه‌مه‌دگی ده‌چێته‌ سه‌ر مه‌سه‌له‌یه‌كی تر ئه‌ویش ئاشكراكردن و به‌دیارخستنی دژیه‌كی ئه‌م چه‌مكه‌یه‌ له‌گه‌ڵ تیوری یه‌كه‌ی له‌باره‌ی یاسای دانراوه‌وه‌.

ئه‌م یاسازانه‌ داوامان لێ ده‌كات كه‌ئه‌م بیرۆكه‌یه‌ له‌مێشكی خۆمان فڕێ بده‌ینه‌ ده‌ره‌وه‌ له‌به‌رئه‌وه‌ی ناتواندرێ دانی پێدا بنرێت، له‌م باره‌یه‌وه‌ ده‌ڵێ: «بیرۆكه‌ی ماف مۆركێكی ئه‌فسووناوی ته‌واوی هه‌یه‌و به‌كرده‌وه‌ ده‌بێته‌ هۆی كۆمه‌ڵێك (**استحالاتی حه‌قیقی**)»[10] وه‌ ده‌بێته‌ هۆی پۆلین كردنی ئاره‌زووه‌كان، كه‌ئه‌مه‌ش له‌ناخه‌وه‌ كارده‌كاته‌ سه‌ر چۆنێتی ی پێك هاتنی ئاره‌زووی هه‌ردوولا، ئاره‌زوویێك بالایه‌و فه‌رمان ده‌كات، ئاره‌زوویێكیش نزمه‌و گوێ رایه‌ڵه‌.

ئه‌مه‌ واده‌گه‌یه‌نێ كه‌ماف سه‌رهه‌ڵنادات مه‌گه‌ر ئه‌وه‌ بسه‌لمێنین كه‌ئاره‌زووه‌كان پله‌ پله‌ن وه‌به‌پێچه‌وانه‌وه‌ ده‌بێ بڵێین ماف نی یه‌ چونكه‌ به‌بێ ئه‌م پله‌ پله‌یه‌ سه‌رهه‌ڵنادات.

دگی داوای به‌كارهێنانی بیرۆكه‌ی مه‌ڵبه‌ندی یاسای به‌هه‌ردوو چه‌شنیه‌وه‌ بابه‌تی و كه‌سی كه‌له‌لایه‌ن كۆمه‌ڵه‌وه‌ پارێزراون له‌جیاتی بیرۆكه‌ی ماف ده‌كات. [11]

وه‌به‌پێ ی تیوری ی دگی «یاسا ناتوانێ ماف ببه‌خشێ به‌مرۆڤ

به‌لكو فه‌رمان یان نه‌هی كردنیان ئاراسته ده‌كات، وه به‌بوونی ئه‌م ڕێبازه فه‌رمانبه‌خشانه (القواعد الامرة) ئه‌وه دێته ئاراوه كه‌هه‌ندێ كه‌س پابه‌ندبن به‌هه‌ندێ ئه‌رك یان نه‌كردنی هه‌ندێك كردار وه به‌م شێوه‌یه ده‌بینین كه‌سانێك هه‌ن خۆیان له‌مه‌ڵبه‌ندێك ده‌بیننه‌وه كه پابه‌ندێتی ی كۆمه‌ڵایه‌تی ده‌یانپارێزێ چونكه ئه‌م مه‌ڵبه‌ندانه له‌یاساوه هاتوون.

كه‌چی ئه‌و مه‌ڵبه‌ندانه مافه كه‌سینه‌و ده‌سه‌ڵاتی ئاره‌زوویی هیچ كه‌سێكی تیا نیه.[12]

كه‌واته ماف نیه به‌ڵكو كۆمه‌ڵێك مه‌ڵبه‌ندی یاسایی هه‌ن و بیرۆكه‌ی مافیش بیرۆكه‌یه‌كی ئه‌فسووناوی‌یه‌و زانستی نی‌یه به‌ڵام بیرۆكه‌ی مه‌ڵبه‌ندی یاسایی واقعی‌یه‌و هه‌ستی پێ ده‌كرێ.

به‌ سنی دووه‌ م

تیۆری ی كلسن[13]

هانس كلسن یه‌كێكه له‌و یاسازانانه‌ی كه‌دانی به‌بیرۆكه‌ی ماف نه‌نانه‌وه‌و ئه‌م بوونه‌ی بیرۆكه‌ی مافی ڕه‌ت كردۆته‌وه.[14]

تیوری‌یه‌كه‌ی له‌سه‌ر ئه‌و بنچینه‌یه دامه‌زراوه كه‌ده‌بێ هه‌ر شتێك كه‌په‌یوه‌ندی به‌اعتباراتی ڕامیاری‌و باوه‌ڕو كۆمه‌ڵایه‌تی و فه‌لسه‌فه‌وه هه‌بێت پێویسته له‌چوارچێوه‌ی توژینه‌وه‌و شی كردنه‌وه‌و باس كردنی دیارده یاسایی‌یه‌كان دوور بخرێنه‌وه.[15]

وه‌به‌ پێ ی تیروانینی کلسن بنچینه‌ ی یاسایی خۆی ته‌نیا له‌ناو یاسای دانراو (القانون الوضعي) ده‌بینێته‌وه‌، وه‌ به‌م پێ یه‌ یاسا بریتی یه‌ له‌ئاره‌زووی ده‌وڵه‌ت وه‌هه‌موو بنچینه‌ یاسایی یه‌کان له‌چوارچێوه‌ ی ده‌وڵه‌تێکدا ده‌گه‌ڕێته‌وه‌ بۆ پێوه‌رێکی بنچینه‌یی هاوبه‌ش که‌ده‌ستووره‌، وه‌ ئه‌م یاسا دانراوه‌ش کۆمه‌ڵێک ئه‌رك دروست ده‌کات و ماف دروست ناکات، وه‌به‌م پێ یه‌ کلسن بوونی بیرۆکه‌ ی ماف ره‌ت ده‌کاته‌وه‌و مافیش له‌لای ئه‌و هیچ جیاوازی یه‌کی له‌گه‌ڵ بنچینه‌یه‌ك له‌بنچینه‌کانی یاسای دانراو نیه‌.

بۆیه‌ هه‌ر بنچینه‌یه‌ك له‌م بنچینانه‌ بریار له‌سه‌ر ئه‌رکێکی دیاری کراو ده‌ده‌ن به‌ڵام بریار له‌سه‌ر مافێکی که‌سینه‌ ناده‌ن[١٦]، وه‌ تیۆری ی کلسن له‌م باره‌یه‌وه‌ له‌گه‌ڵ تیوری یه‌که‌ ی دگی یه‌ك ده‌گرنه‌وه‌.

ئه‌وه‌ ی شایه‌نی باسه‌، ره‌خنه‌یه‌کی زۆر ئاراسته‌ ی هه‌ردوو تیوری ی یه‌که‌ کرا بۆیه‌ هیچ کامیکیان سه‌رکه‌وتوو نه‌بوون له‌رووخاندنی بوونی بیرۆکه‌ ی ماف وه‌ له‌ره‌خنه‌ هه‌ره‌ دیاره‌کان که‌ئاراسته‌ ی دگی کران:

١ـ دگی وای بۆ ده‌چێت که‌مرۆڤ به‌ته‌نیا هیچ مافێکی نه‌بووه‌و نابێت ته‌نیا ئه‌و مافه‌ ی له‌ناو کۆمه‌ڵدا بۆ ده‌بێت.

یاسازانه‌کان ئه‌م بۆچوونه‌ ی دگی یان به‌بۆچوونێکی هه‌ڵه‌ زانی

وه له م باره یه وه ده لێن مرۆڤ خۆی له خۆیدا حه قیقه تێکی ماددی و واقعی یه، هه ندێك له مافه کان و که سایه تی یه یاسایی یه که ی له سروشته که سایه تی یه که ی خۆی وه رده گرێت، له وانه مافی ژیان و پاراستنی قه واره ی ماددی و مه عنه وی خۆی و هی تریش.

٢ـ دگی وای بۆ ده چێت، که ووتت ماف دوو په یوه ندی دێنه به رچاو، یه کێکیان په یوه ندی ی شکۆیی (سمو) ئه وه ی تریان کڕنۆش بردن (خضوع).

هه رچه نده ماف خۆی له خۆیدا پێویستی به شکۆمه ندی هه ندێك و کڕنۆش بردنی هه ندێکی تر ناکات، به ڵکو بریتی یه له ده سه ڵات به سه رابوون (استئثار) له لایه ن هه ندێکه وه و ڕێزلێگرتن له لایه ن هه ندێکی تره وه. بۆیه کۆمه ڵێك ماف هه ن ته سه وری بوونی لایه نێکی خۆ به زل زان و لایه نێکی کڕنۆش به ری لێ ناکرێت وه کو مافه گشتی یه کان و ئازادی یه گشتی یه کان.

٣ـ هه روه ها یاسازانه کان ره خنه ی ئه وه یان له دگی گرت که هێنانه کایه وه ی زاراوه ی مه ڵبه ندی یاسایی (المركز القانوني) له جیاتی ماف بۆچوونێکی هه ڵه یه و له سه ر خه یاڵ بنیات نراوه. هه روه ها هه مان ره خنه ی سه ره وه ئاراسته ی هانس کلسن کرا سه ره رای ره ت کردنه وه ی بۆچوونه تایبه تی یه که ی له باره ی ته رجیح کردنی بیرۆکه ی ئه رك له سه ر ماف هه روه کو ئه م یاسازانه وای بۆ ده چێت که یاسا کۆمه ڵێك ئه رك ده خه نه ئه ستۆی مرۆڤ

نه ك به خشینی كۆمه‌لێك ماف.

وه ئه م بۆچوونه ش هه روه كو بۆچوونه كانی دگی هه‌له یه چونكه له گه‌ل واقعی ژیان ناگونجێت له به رنه وه ی كۆمه‌لێك ماف و ئه رك بۆ ئه نجام دانی چالاكی یه پێویستی یه كان هه ن و ناتوانین چاویان لێ بپۆشین.(١٧) ئه وه ی شایه نی باسه، دوای باس و لێكۆڵینه وه له هه ردوو تیوری ی یه كه ی دگی و كلسن و خستنه ڕووی ئه و ره خنانه ی كه ئاراسته یان كران، ده توانین بڵێین كه ئه م دوو یاسازانه و لایه نگرانیشیان نه یان توانی بیرۆكه ی ماف بروخێنن وه هه روه ها له گۆڕینی زاراوه ی ماف به مه‌لبه ندی یاسایی یان ئه رك سه ركه وتوو نه بوون.

به شی سی یه م

ڕێچكه ی سۆسیالیستی(١٨)

ڕێچكه ی سۆسیالیستی به پێچه وانه ی ڕێچكه ی تاك په روه ره وه به چاوی تاكه كه سێكی بێ لایه ن و دووره په رێز له نێو كه سانی تر سه یری مرۆڤ ناكات به ڵكو سه یری مرۆڤ ده كات وه كو بونه وه رێكی كۆمه لایه تی ی به ستراوه به كه سانی ترو هاوكار له گه‌ڵیان له پێناوی وه دی هێنانی به رژه وه ندی ئه و كۆمه‌له ی كه سه ر به ئه وه، وه به رژه وه ندی گشتی ی له پێشه وه ی به رژه وه ندی یه تایبه تی یه كان داده نێت، هه روه ها ئینكاری بوونی

ئه‌و مافه سروشتی یانه‌ی مرۆڤ ده‌كات كه‌له‌ پێش بوونی كۆمه‌لدا هه‌بووبێ. كه‌واته‌ ڕێچكه‌ی سۆسیالیستی ڕێگا به‌یاسا ده‌دات تا ئه‌وپه‌ڕی ده‌ست له‌كاروباری مرۆڤ وه‌ربدات«١٩» به‌مه‌به‌ستی هێنانه‌دی دادی ی كۆمه‌لایه‌تی و به‌رژه‌وه‌ندی گشتی ی و ئاراسته‌كردنی چالاكی یه‌كانی مرۆڤ به‌لای ئه‌م ئامانجانه‌وه‌.

بۆیه‌ پێویسته‌ یاسا ماف و ئه‌ركی گشت مرۆڤێك دیار بكات به‌و ئیعتباره‌ی كه‌بنچینه‌ی ژیانه‌ له‌ناو كۆمه‌لدا. هه‌روه‌ها ئه‌م ڕێچكه‌یه‌ مه‌رجێكی بۆ موڵكداری ی تاكه‌كه‌س (الملكية الفردية) داناوه‌ كه‌ده‌بێت له‌ڕاژه‌ی یاسا گشتی یه‌كانی كۆمه‌ڵ بێت. ئه‌وه‌ی شایه‌نی باسه‌، ڕێچكه‌ سۆسیالیسته‌كان له‌پله‌دا جیاوازن، تیایاندا هه‌یه‌ زۆر موبالەغه‌ ده‌كات له‌هه‌ڵوه‌شاندنه‌وه‌ی موڵكدارێتی ی تایبه‌تی له‌پێناوی به‌رژه‌وه‌ندی كۆمه‌ڵ، وه‌ هه‌ندێكی تریشیان هه‌ن ڕێگایه‌كی مام ناوه‌ندی یان له‌نێوان ڕێچكه‌ی تاك په‌روه‌ری و ڕێچكه‌ی سۆسیالیستی گرتۆته‌به‌ر به‌وه‌ی كه‌به‌رژه‌وه‌ندی كۆمه‌ڵی له‌پله‌ی یه‌كه‌م داناوه‌ له‌هه‌مان كاتیشدا دان به‌موڵكدارێتی ی تایبه‌تی و ڕێزلێنان له‌ئازادی تاكه‌كه‌س داده‌نێت به‌شێوه‌یه‌ك قوربانی به‌به‌رژه‌وه‌ندی تاكه‌كه‌س نادات مه‌گه‌ر دژی به‌رژه‌وه‌ندی گشتی ی كۆمه‌ڵ بێت و له‌گه‌ڵیدا نه‌گونجێت.«٢٠»

باسی دووه م

کۆمه ڵه ی لایه نگران

زۆربه ی ئه و یاسازان و فه یله سوفانه ی که خۆیان له قه ره ی تیوری ی ماف داوه لایه نگری ئه م رێچکه یه ن. ئه م یاسازانانه تیایاندا هه یه که پێناسه ی مافی به شێوه یه کی زۆر فراوان کردووه، وه تیاشیاندا هه یه که کۆمه ڵێک مه رجی دیاری کراوی بۆ داناوه بۆیه له نێو ئه م کۆمه ڵه یه دا چه ندین لایه ن په یدابووه که له دوو به ست دا باسیان لێوه ده که ین.

به ستی یه که م

رێچکه ی تاك په روه ر.[٢١]

رێچکه ی تاك په روه ر رێچکه یه کی زۆر کۆنه و رۆمانه کان و هه ندێکیش له وانه ی به ر له وان که له کۆمه ڵگای کۆندا هه بوونه باوه ریان پێ ی هه بووه.

ئه م باوه ره ش له ئه نجامی زوڵم و زۆرداری ده سه ڵات داران و ده سه ڵاتی بێ سنووری چینی ده سه ڵاتدار په یدا بووه، هه روه ها بیرۆکه ی مافه سروشتی یه کانی مرۆڤ له بیرۆکه ی فه لسه فی له سه ده کانی حه قده و هه ژده دا به مه به ستی ئازادکردنی مرۆڤ له سته م و زۆرداری و پاراستنی مافه کانی و زامن کردنی سوود وه رگرتن له و مافانه گه شه ی سه ند.

هه‌روه‌ها ئه‌م بیرۆکه‌یه «واته بیرۆکه‌ی مافه سروشتی یه‌کانی مرۆڤ» له‌کاتی شۆڕشی فه‌ره‌نسیدا گه‌یشته لووتکه‌و ئه‌وپه‌ڕی گه‌شه‌سه‌ندنه‌وه‌و فه‌لسه‌فه‌ی تاکه‌که‌سیش به‌پالپشتی تیۆری ی یاسای سروشتی که‌وته کار پێ کردنه‌وه‌و وه‌گه‌رکه‌وتن.

ئه‌وه‌ی شایانی باسه، تیۆری ی مافه سروشتی یه‌کان ئه‌و تیۆری یه‌یه که‌ده‌ڵێ هه‌ندێك نموونه‌ی بالاّ هه‌ن به‌گۆڕینی کات و سات وه‌یان شوێن له‌لایه‌نی ناوه‌ڕۆکه‌وه ناگۆڕدرێن سه‌ره‌ڕای گۆڕانی ناوه‌ڕۆکه‌کانیان به‌تێپه‌ڕبوونی کات به‌کارلێکردنی هۆکاره جیاکان.

وه ئه‌م بیرۆکه‌یه‌ش به‌درێژایی سه‌ده‌کان چه‌ند مۆرکێکی به‌خۆیه‌وه بینی له‌وانه مۆرکی فه‌لسه‌فی له‌سه‌رده‌می یۆنانیه‌کاندا «[22]»، مۆرکی یاسایی له‌سه‌رده‌می ڕۆمانه‌کاندا «[23]»، مۆرکی ئایینی له‌سه‌رده‌می ده‌سه‌لاّتی که‌نیسه‌ی کاسۆلیك دا «[24]»، هه‌روه‌ها مۆرکی رامیاری له‌سه‌ده‌کانی حه‌ڤده‌و هه‌ژده‌هه‌مدا «[25]».

وه به‌پێ ی ئه‌م ڕێچکه‌یه مرۆڤ هه‌ندێك مافی هه‌ن که له‌سروشته‌وه وه‌ریان ده‌گرێت به‌و سیفه‌ته‌ی که مرۆڤه‌و پێ یه‌وه به‌نده‌و ناتوانێت لێ یان جیابێته‌وه‌و ئه‌و مافانه‌ش له‌بوونیاندا ئیستناد له‌سه‌ر بوونی یاساو ده‌وله‌ت ناکه‌ن به‌لکو ئیستناد له‌سه‌ر بوونی مرۆڤه‌که خۆی ده‌که‌ن. پشت نابه‌ستن به‌بوونی یاساو ده‌وله‌تی به‌لکو پێش به‌بوونی مرۆڤه‌که خۆی ده‌به‌ستن.

بەم پێی یە مرۆڤ مەبەستێکی سەرەکی یە لەهەموو ڕێکخستنێکی یاساییداو بەر لەکۆمەڵیش کەڵک لەم مافانە وەردەگرێت. بۆیە فەرمانی یاسا هێنانە کایەوەی ماف نیە بەڵکو پاراستن و ڕەخساندنی بارێکی گونجاوە بۆ مرۆڤ کە بتوانێ لەسایەیدا کەڵک لەو مافانە وەربگرێت[26].

بەستی دووەم

بیروڕای یاسازانانی ڕۆژئاوا لەبارەی بیرۆکەی مافەوە

دەتوانین پێناسینی ماف لەلایەن ئەم یاسازانانەوە بگەڕێنینەوە بۆ سێ بیروڕای جیاواز کەئەمانەن:

لقی یەکەم

بیروڕای کەسی «الاتجاه الشخصي»

یاسازانی ئەڵمانی سافینی لەسەرووی ئەو یاسازانانەوە دێت کەئەم بیروڕایە یان هەیە، لایەنگرانی ئەم بیروڕایە لەمیانی خاوەن مافەکەوە سەیری ماف دەکەن، وەپێناسەی ماف بەوە دەکەن کەدەسەڵاتێکی ئارەزوومەندی یە یاسا لەچوارچێوەیەکی دیاریکراودا بەکەسێکی دەدات[27]، وەئەم توانا ئارەزوویی یەش لەڕێچکەی تاک پەروەرەوە (المذهب الفردي)

هەڵقوڵاوەو سەری هەڵداوەو بەشێوەیەکی پتەو بەبنەمای دەسەڵاتی ئارەزوو (سلطان الارادة) بەستراوەتەوە، ئەو دەسەڵاتەی ڕێگا بە خاوەنەکەی دەدات ماف بنیات بنێت هەروەها بیانگۆڕێت یان کۆتاییان پێ بهێنێت.

ڕەخنەی ئەوە لەم بیروڕایە گیرا کە مافی بە ئارەزووەوە بەستاوەتەوە، وە هەروەها ئەم کەسانە ماف و بەکارهێنانی مافیان تێکەڵ بە یەک کردووە کە ئەمەش شتێکی چەوتە، چونکە ئەگەر ئێمە دان بەم بیروڕایە بنێین ئەوا مەحاڵە کەسی دەسکرد (الشخص المعنوي) خاوەن ماف بێت، لەکاتێکدا کەسی سروشتی (الشخص الطبيعي) بەبێ ئەوەی توانای ئارەزوو کردنی هەبێت یان ئاگای لێ بێت کۆمەڵێك مافی دەبێت وەکو ئەو کەسانەی کە شێتن وە یان ئەو منداڵە بچووکانەی کەشت لێك جیاواز ناکەنەوە (الصغير غير المميز)«٢٨».

لقی دووەم

بیروڕای ناوەڕۆکی (الاتجاه الموضوعي)

یاسازانی ئەڵمانی ئیهرنج لەسەرووی ئەم یاسازانانەوە دێت کە ئەم بیروڕایەیان هەیە، ئەم یاسازانە لەمیانی ناوەڕۆك و مەبەست لە بەکارهێنانی مافەوە سەیری ماف دەکات. بۆیە وای بۆ دەچێ کە ماف دوو ڕەگەزی هەبێت، ڕەگەزی مەبەست کە بریتی یە

له و مه به سته ی ماف جێ به جێ ی ده کات بۆ خاوه نه که ی، ئه ویش باشه که یه یان جیاووکنیکه یان ده سکه وتێکه .

وه ره گه زێکی تر که پارێزگاری ی یاسایی یه (**الحماية القانونية**) له رێگای دادگایی یه وه ، وه له سه ر ئه م بنچینه یه پێناسه ی ماف کراوه به وه ی به رژه وه ندی یه که یاسا ده یپارێزێ .

ئه م تیوری یه سه ره رای پێ داگرتنی له سه ر بوونی ماف به بێ له وه ی ئاره زووو ئاگاداری ی خاوه نه که ی له گه لدا بێت که چی له ره خنه رزگاری نه بووه ، له به رئه وه ی نه یتوانیوه پێناسه یه کی ئه واوی ماف بکات به شێوه یه ك كه پێناسه که گشت ره گه زه کانی ماف بگرێته خۆی و ئه و شتانه ش که په یوه ندی یان به مافه وه نی یه دووریان بخاته وه و رێگایان له به رده م بگرێت ، وه هه روه ها له به رئه وه ی پێناسه ی مافی به ناوه رۆکه که یه وه نه کردووه به لکو به مه به سته که یه وه کردوه ، هه روه ها له به رئه وه ی پاراستن پارێزگاری‌کردن) له دوای هاتنه کایه وه ی مافه که وه ده بێت نه ك وه کو مه رجێك بۆ هاتنه کایه وه ی به لکو هۆکارێکه (**وسيلة**) بۆ پاراستنی ی[٢٩].

لقی سێ یه م

بیروڕای تێکه لاو (الاتجاه المختلط)[٣٠]

له به رامبه ر ئه و ره خنانه ی که ئاراسته ی هه ردوو کۆمه له بیروراکانی پێشوو کرا، کۆمه له بیروبرایه کی تر په یدابوو،

لایەنگرانی ئەم کۆمەڵەیە بیروڕای هەردوو کۆمەڵەی پێشوو ــ واتە بیروڕای کەسی و ناوەرۆکی ــ لێك دەبەستنەوە.

ئەوەی شایانی باسە، لایەنگرانی ئەو کۆمەڵەیە لەسەر هەموو شتێ کۆکن تەنیا ئەوە نەبێت تۆزێك جیاوازییان لە بیروبۆچوون لەسەر خستنە پێشەوە یان دواخستنی یەکێك لەو دوو بیرۆکەیە لەسەر ئەوەی تر هەیە.

هەندێ لەو یاسازانانە، بیرۆکەی ئارەزوو دەخاتە پێشەوەو پێناسەی ماف بەوە دەکات: (**توانایەکی ئارەزوومەندییە کە بەکەسێك بەخشراوە بەمەبەستی ئەنجامدانی بەرژەوەندییەك کە یاسا دەیپارێزێ**). وەهەندێکی تریشیان هەن، بیرۆکەی بەرژەوەندی دەخەنە پێشەوە وە پێناسەی ماف بەوە دەکەن: (**ئەو بەرژەوەندییەیە کە یاسا لە ڕێگای دان پێیانان بە توانایەکی ئارەزوومەندیی دیاریکراو بۆ خاوەنەکەی دەیپارێزێ**).

ئەوەی شایانی باسە، ڕەخنەی ئەوەیان لە بیروڕای ئەم کۆمەڵەیە گرت، گوایا کۆکردنەوەی بیرۆکەی ئارەزوومەندیو بەرژەوەندی لە یەك پێناسەدا هیچ شتێکی نوێ لە بارەی ناوەرۆکی مافەوە ناهێنێتە کایەوە، بۆیە هەمان ڕەخنەی پێشوو کە ئاراستەی هەردوو کۆمەڵەکەی تر کران ئاراستەی ئەم کۆمەڵەیەش کرایەوە.

باسی سێ یە م

بیروڕای نوێخواز (الاتجاه الحدیث)

لە بە رامبە ر ئە و ڕە خنانە ی ئاراستە ی کۆمە لە کانی پێشوو کراو لە بە رئە وە ی ئە یانتوانی پێناسە یە کی تە واو بۆ ماف بدۆزنە وە کە گشت ڕوالە تە کانی بە دیار بخات بۆیە لە نێو یاسازانانی نوێخوازدا هە ندێك بیروبۆچوونی تر لە بارە ی پێناسە کردنی مافە وە پە یدابوو.

بە لام ئێمە لە نێوانیاندا تە نیا بیروبۆچوونە کانی زانای بە لجیکی جان دابان و یاسازانانی ی ئیسلامی ی هاوچە رخ دە خە ینە ڕوو، لە گە ڵ بە راورد کردنی ی ئە م یاسازانی یە (فقه) لە گە ڵ هە ردوو ڕێچکە ی تاك پە روە رو سۆسیالیستدا.

بە شی یە کە م

تیوری ی جان دابان

یاسازانی بە لجیکی جان دابان لە تیوری یە کە یدا لە بارە ی ماف وای بۆ دە چێت کە ماف دە ست بە سە راگرتن (الاستئثار) و دە سە لات بە سە رابوونە (التسلط) بە سە ر ماڵاتێك یان بە هایە کی دیاری کراو کە یاسا بە کە سێکی دە بە خشێ و دە شی پارێزێ، واتە دە ست گرتنی

یەکێك بەسەر ماڵێکدا یان بەسەر بەهایەکدا بەشێوەیەك کەبۆی هەبێ بڵێ ئەم ماڵاتە یان بەهایە هی منە.

ماف بەپێی تێروانینی دابان لەچوار رەگەز پێك دێت: دوو رەگەزی یان ناوخۆیین کەبریتینە لەدەست بەسەراگرتن و دەسەلات بەسەرابوون وەبەهۆیانەیە خاوەن مافەکە دەستی بەسەر دارایی یەکی دیاریکراو یان بەهایەکی دیاریکراودا دەروا، وەهەروەها توانای دەست لێدانی ئەو دارایی و بەهایەی دەبێت،

هەروەها دوو رەگەزی دەرەکی کەئەوانیش بریتین لەبوونی هەندێ کەس و رێزلێنانی ئەو کەسانە لەماف سەرەرای پارێزگاریی یاسایی.

ئەوەی شایانی باسە، بەهۆی ئەم دوو رەگەزەی دوایی هەموو کەسێك پابەندی رێزلێنانی دەست بەسەراگرتن و دەسەلات بەسەرابوونی خاوەن مافەکە بەسەر ماڵات و بەهاکە دەبن وەهەروەها یاساش کەفالەتی پاراستنی ئەم مافانە دەکات.

بەستی دووەم

بیرۆکەی ماف لەیاسازانیی ئیسلامی

ئایینی ئیسلام دانی بەبیرۆکەی ماف ناوە وەلەنێوان ئەو مافانەدا مافی مرۆڤ دێت بەلام گەلێك کۆتی لەبەردەم داناوە تاوەکو دەستی مرۆڤ بگرێت لەبەکارهێنانی خراپ و لەوتاندنی ئەو مافانە بەمەبەستی پاراستنی بەرژەوەندی گشتیی کۆمەڵ،

ئەمەش لە ڕێگای قەدەغەکردنی زیان گەیاندنە بەکەسانی تر لەلایەن لەوتێنەری مافەوە، وەهۆی ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کەهێنانەدی بەرژەوەندییەکانی مرۆڤ وەکو تاکەکەس و وەکو کۆمەڵیش مەبەستی سەرەکی ئایینی ئیسلامە، بۆیە لەئایینی ئیسلامدا دان نان بەماف شتێکی زۆر ئاسایی یە بەلام ئەو کۆت و زنجیرانەی کەلەبەردەمی خاوەنەکەی دانراوە تەنیا هەر بۆ ئەوەیە کەهاوسەنگیی نێوان بەرژەوەندی تاکەکەس و بەرژەوەندی کۆمەڵ پارێزراوبێ.

وەلێرەدا دەبینین کەچۆن ماف لەئایینی ئیسلامدا بەبەرگێکی تر خۆی دەنوێنێ و شێوەیەکی مامناوەندی وەرگرتووە لەمابەینی هەردوو ڕێچکەی تاک پەروەرو ڕێچکەی کۆمەڵ پەروەریدا.

مافی یەکسانی لەبەردەم یاسا لەگشت بوارە جیاجیاکانی ژیانی کۆمەلایەتی لەمافە هەرە گرینگەکانە کەئایینی ئیسلام دانی پیاداناوە، هەروەها مافی ئازادی بیروراو مافی بیروباوەڕ.

هەروەها مافی خوێندن و فێرکردن، وەمافی دەست بەکاربوون لەفەرمانە گشتی یەکان و بەشداربوون لەبەڕێوەبردنی کاروبارەکانی دەولەتدا، وەمافی شوفعە.

وەلەبەرئەوەی خوای گەورە خۆی خاوەنی هەموو شتێکە بۆیە دامەزرێنەری ماف و بەخشکەریشی هەر خوای گەورەیە، بەلام خوا مرۆڤی لەسەر زەوی بۆ بەکارهێنانی ئەو مافانە کردۆتە

خه لیفه ی خۆی و ڕێگای پێ داوه سوودیان لێ وه ربگرێت. وه لێره دا بۆمان ده رده که وێ که ماف له ئایینی ئیسلامدا به خشینێکه (منحة) به کۆمه ڵێک مه رجه وه بۆ هێنانه دی ئه و به رژه وه ندی یه ی که له پێناویدا مافه که دروست بووه وه سه رچاوه ی ئه و به خشینه ش دان پیانانی خوای گه وره یه نه ك ڕواڵه تێکی سروشتی ی هه روه کو چۆن لایه نگرانی ڕێچکه ی تاك په روه ر وای داده نێن، بۆیه له ئایینی ئیسلامدا شتێك نی یه ناوی مافی که سی ی ڕه ها (حق ذاتي مطلق) بێت.

به ستی سی یه م

به راوورد کردنی بیرۆکه ی ماف له ئیسلامدا له گه ڵ هه ردوو ڕێچکه ی تاك په روه رو سۆسیالیستی

یاسازانی ی ئیسلام (الفقه الاسلامي) مافی به ده سه لاتێکی ڕێگا پێدراو بۆ که سێك داناوه که به هۆیه وه ئه و که سه ده توانێ به رژه وه ندی یه کی دان پیانراو بۆ خۆی وه ده ست بهێنێ به پێچه وانه ی ڕێچکه ی تاك په روه ر که وای ده بینێ مرۆڤ له یه که م چرکه ی له دایك بوونیدا کۆمه ڵێك مافی هه یه وه ئه م مافانه ی له سروشته وه ده ست ده که وێ به و سیفه ته ی که مرۆڤه.[٢١]

له ڕاستیدا، هیچ ناکۆکی یه ك له نێوان یاسازانی ی ئیسلامی و ڕێچکه ی تاك په روه ریدا سه باره ت به پیرۆزی ی ماف نیيه.

هه‌روه‌ها سه‌باره‌ت به‌مافی خاوه‌نه‌که‌ی بۆ سوود وه‌رگرتن له‌و مافه‌ به‌گشت ڕێگا جیاجیا ڕه‌واکان بۆ هێنانه‌دی به‌رژه‌وه‌ندی خۆی و به‌رژه‌وه‌ندی کۆمه‌ڵ.

به‌ڵام قه‌باره‌ی ئه‌و ده‌سه‌ڵاته‌ی که‌خاوه‌ن موڵك له‌یاسازانی ی ئیسلامدا هه‌یه‌تی وه‌كو ڕێچکه‌ی تاك په‌روه‌ر ره‌ها نییه‌، به‌ڵکو پابه‌ندی کۆمه‌ڵێك کۆته‌، هه‌روه‌کو ئه‌و کۆته‌ی له‌وتاندنی ماف (**التعسف في استعمال الحق**) و زیان گه‌یاندن به‌لایه‌نه‌کانی تر قه‌ده‌غه‌ ده‌کات.

له‌کۆتاییدا، له‌به‌ر ڕۆشنایی ئه‌م به‌راوورد کردنه‌ ساکاره‌دا ده‌توانین بڵێین که‌یاسازانی ی ئیسلامی شوێنێکی مامناوه‌ندی وه‌رگرتووه‌ له‌نێوان ڕێچکه‌ی تاك په‌روه‌ری و ڕێچکه‌ی سۆسیالیستیدا.

له‌ئه‌نجامی خستنه‌ڕوو و لێکۆڵینه‌وه‌ی ئه‌و تیۆری یانه‌ی که‌باسیان له‌بیرۆکه‌ی ماف و پێناسه‌ی ماف کردووه‌، بۆمان ده‌رده‌که‌وێ که‌تاوه‌کو ئێستا پێناسه‌یه‌کی دیاری کراو بۆ ماف دانه‌نراوه‌، وه‌هۆی ئه‌مه‌ش بۆ ئه‌وه‌ ده‌گه‌ڕێته‌وه‌ که‌هه‌ر کۆمه‌ڵێك له‌و کۆمه‌ڵانه‌ له‌گۆشه‌یه‌کی دیاری کراو ده‌ڕوانێته‌ ماف، هه‌روه‌ها دوای ئه‌م لێکۆڵینه‌وه‌یه‌ ده‌توانین بڵێین پێناسه‌کردنی ماف به‌شێوه‌یه‌ك که‌گشت ڕه‌گه‌زه‌کانی بگرێته‌وه‌و تایبه‌ت بێت پێی ی شتێکی ئاسان نی یه‌.

ڕایەڵو
جۆرەکانی ماف

ئەگەر بێتو سەرنجێکی بیروڕای یاسازانان بدەین سەبارەت بە بیرۆکەی ماف هەروەها لەو تیوری یانە وورد بینەوە کە سەبارەت بەم بیرۆکەیە هاتۆتەکایەوە بەتایبەتی تیوری یەکەی یاسازانی بەلجیکی جان دابان بۆمان بەدەردەکەوێ کەماف دەست بەسەردا ڕۆیشتن و دەسەڵات بەسەردا بوونێکە بەسەر دارایی یەکی دیاری کراوەدا، وەهیچ دەسەڵات بەسەردا بوونێك بەسەرداریەك بوونی کەسێك کە بەم دەسەڵات بەسەردابوونە هەستێ تەسەوور ناکرێت. هەروەها لەبەرامبەر ئەمانیش کەسێك وەیان کەسانێك هەن ڕێزگرتن لەم دەست بەسەرا ڕۆیشتن و دەسەڵات بەسەر دابوونە ئەرکی سەرشانیان لەگەڵ هەڵنەستان بەدەست درێژی کردن بۆ سەریان.

لەم شیّ کردنەوەیەدا بۆمان دەردەکەوێ کە کەس (الشخص) یەکەم ڕایەڵە لە ڕایەڵەکانی ماف، هەروەها دەست بەسەر ڕۆیشتن و دەسەڵات بەسەردابوون ئەوە دەگەیەنێ کە شتێك یان بەهایەك هەیە دەستی بەسەر داگیراوە، ئەوشتە یان ئەو بەهایە ناوەرۆکی (محل) مافەکەیە یان

بابەتەکەیەتی کەواتە ناوەرۆکی ماف (محل الحق) دووەم رایەڵی مافە.

هەروەها دەست بەسەرا رۆیشتن‌و دەسەڵات بەسەردا بوون بەسەر دارایی‌یەکی دیاری کراو هیچ بایەخێکی ئەوتۆی نابێ ئەگەر هاتوو لەلایەن کەسانی ترەوە دەست درێژی کرایەسەر لەکاتێکدا ئەگەر یاسایەك نەبێ سزای دەست درێژی کەران بدات‌و بیان تۆقێنێ. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ ماف پێویستی بەیاسایەك هەیە کە بیپارێزێ کەواتە پارێزگاری یاسایی رایەڵی سێیەمیەتی.

شایەنی باسە، یاسازانان سەبارەت بە دیارکردنی رایەڵەکانی ماف بیروڕایان لێك جیاوازە هەندێکیان دەڵێن ماف سێ رایەڵی (رکن) هەیە خاوەن ماف، ناوەرۆکی ماف، هەروەها پارێزگاری یاسایی. لەو یاسازانانە پرۆفیسۆر دکتۆر سەعدی بەرزنجی‌و دکتۆر عبدالله مصطفى دکتۆرو تۆفیق حسن فرج.

وەهەندێکی تریش هەن وای بۆ دەچن کەسێ رایەڵەکەی ماف بریتین لە خاوەن ماف‌و ناوەرۆکی مافەکەو ئامانجی ماف لەم یاسازانانەش شمس‌الدین الوکیل.

بەهەر حاڵ، ئێمە بیروڕای گروپی یەکەم سەبارەت بە دانانی پارێزگاری یاسایی (الحمایە القانونیە) بە سێیەم رایەڵی ماف بە پەسند دەزانین چونکە ماف هیچ بەهایەکی نابێ ئەگەر یاسایەك کەفالەتی پاراستنی نەکات، وە بەمافێکی ناتەواو دادەندرێت‌و رەگەزی

بەرپرسیارێتی ی ناتەواو دەبێت.

جۆرەکانی ماف:

لەبەر زۆری جۆرەکانی ماف و جیاوازیان لەیەکتر بەهۆی جیاوازی تێروانینی یاسازانان بۆی، ناچار بوون دابەشی بکەن بۆ چەند جۆرێك بەپێی ئەو خاسیەتانەی لەهەر کۆمەڵەیەکیاندا هەیە.

هەندێك لەو یاسازانانە مافیان دابەش کرد بۆ مافە رامیاری یەکان و مافە نارامیاری یەکان یان مافە شارستانی یەکان. لەو یاسازانانە دکتۆر توفیق حسن فرج و دکتۆر محمد یحیی مطرو دکتۆر محمود محمد الوتری.

مافە رامیاریەکان بەو مافانە دەووترێ کە لەرێگای دەستوورەوە بۆ هەر تاکە کەسێك بڕیاری لەسەر دەدرێت بەو سیفەتەی کە هاوولاتی یەو ئەندامی دەوڵەتێکی دیاری کراو یان کۆمەڵەیەکی رامیاری یە بۆ ئەوەی بتوانێ لە رێگایەوە بەشداری کاروبارەکانی حوکم رانێتی ی و رێکخستنی بەرژەوەندی یە رامیاری وولاتەکەی بکات وەئەم مافانەش لەخزمەتی پاراستنی بەرژەوەندی یە رامیاری یەکان کۆمەڵ دانە وەك مافی هەڵبژاردن و مافی خۆپالاوتن بۆ ئەندامێتی ئەنجومەنی یاسادانان و شارەوانی و مافی دامەزران لە فەرمانە گشتی یەکان بەلام مافە شارستانی یەکان هەموو مافەکانی تر دەگرێتەوە تەنیا ئەو مافانە نەبێت کەبۆ تاکە کەس بڕیاری لەسەر دەدرێت بەو سیفەتەی کە ئەندامی کۆمەڵەیەکی رامیاریە.

شایانی باسە ئەم مافە بۆ تاکە کەس بڕیاری لەسەر دەدرێت،

بەسیفەتی ئەوەی کەئەندامی کۆمەڵەو ئەومافانەش بەمەبەستی پرۆسەکردنی چالاکی یە ئاسایی یەکانی لەناو کۆمەڵدا بڕیاری بۆ لەسەر دراوە لەو مافانەش ماف و ئازادی یە گشتی یەکان وەك مافی کەس لەژیاندا وەیان مافی لەسەلامەتی لەش و ئەندامەکانی هەروەها مافی لەپاراستنی قەوارە ئەدەبی یەکەی وەك سومعەو شەرەف هەروەها ئازادی یە کەسی یەکانیش دەگرێتەوە.

هەروەها ماف و ئازادی یە تایبەتی یەکانیش دەگرنەوە لەوانە مافی خێزان وەك مافی باوك لەسەر منالەکانی وەمافی منالەکان لەسەر باوکیان وەمافی مێرد لەسەر ژنەکەی وەمافی ژنیش لەسەر مێردەکەی وەهەروەها وەك مافە راستیەکان (حقوق عينية)ومافە کەسینەکان (حقوق شخصية) ومافە زەینی یەکان.

کۆمەڵەیەکی تری یاسازانان ماف دابەش دەکەن بۆ دووجۆر، مافە دارایی یەکانPecuniares Oupatrinoniaux ومافە نادارایەکان Extra_ Patirmoniaux droits لەو یاسازانانە دکتۆر حسن کیرە.

بەپێی بیرورای ئەوانە مافە دارایی یەکان بەهەموو ئەو مافانە دەووترێ کە تابعێکی دارایی هەبێت و مامەڵەی پێوە بکرێت.

بەڵام مافە نادارایی یەکان بەو مافانە دەووترێ کە بەپارە ناخەملێندرێن و ناکرێت مامەڵەیان پێوە بکرێت.

هەروەها گروپێکی تری یاسازانان دابەش کردنی مافیان بۆ مافە دارایی یەکان ومافە نادارایی یەکان بە پەسند زانیوە لەگەڵ

دەسکاری یەکی کەم ئەویش بە زیادکردنی جۆرێکی تری ماف لەنێوانیاندا بەناوی مافە زەینی یەکان.

ئەو ناوەشیان لەو مافە ناوە کە سروشتەکانیان لەسروشتی هەردووجۆرە مافەکە دەچێ چونکە لایەنێکی دارایی و لایەنێکی تری نادارایان تیایە بۆیە ناویان لەو مافانە ناوە مافە زەینی یەکان وەك مافی دانەر ومافی هونەرمەند بەسەر بەرهەمەکانیانەوەو مافی داهێنەر بەسەر داهێنانەکەیەوەو مافی بازرگان بەسەر ناوە بازرگانی یەکەی.

بۆیە بەپێی بیروڕای ئەم یاسازانانە ماف دەکرێ بەسێ بەشەوە، مافە دارایی یەکانو مافە نادارایی یەکانو مافە زەینی یەکان. لەو یاسا زانانە پڕۆفسۆر دکتۆر سەعدی بەرزنجی و دکتۆر رمضان ابو السعود.

لەکۆتاییدا ئێمەش ئەم دابەش کردنەی دوایی یەمان بەلاوە پەسندە بەلاّم دوای گۆڕانکاری یەکی بچوك ئەویش بەگۆڕینی ناوی مافەزەینی یەکان بۆ مافەکانی ئەفراندنە ئەقلّی یەکان (حقوق الابتكارات العقلية).

لەژمارە (١٠٦)ی رۆژنامەی هەرێمی کوردستان بلأوبۆتەوە.

مافە نادارایی یەکان

شتێکی روون و ئاشکرایە مافە نادارایی یەکان بەو کۆمەڵە مافە دەووترێ کەبەپارە ناخەملێندرێ بۆیە مامەڵەی پێوە ناکرێت، ئەم کۆمەڵەیە مافە رامیاریەکان و مافە گشتی یە سەرەکی یەکان و ئازادی یە گشتی یە سەرەکی یەکان و مافی خێزان دەگرێتەوە.

مافە رامیاری یەکان بەو مافانە دەووترێ کەیاسا بۆ کەسێك لەووڵاتێکی دیاری کراو دانی پیادادەنێت بەو ئیعتبارەی کەئەندامی کۆمەڵەیەکی رامیاری یە تاوەکو بتوانێ پرۆسەی کاروبارەکانی حوکمرانێتی ووڵاتەکەی بکات وەبەوە جیادەکرێتەوە کەفەرمانی رامیاری ی بەزۆرەکین و بەمەبەستی پاراستنی بەرژەوەندی یە باڵاکانی کۆمەڵ بەکاردێن هەروەها تایبەتن بەهاووڵاتیان نەك بێگانە. هەروەها هەموو هاووڵاتیەکیش ئەو مافانەیان نابێت ئەگەر هەندێ مەرجی تایبەتی بۆ بەخشینیان لەئارادا نەبێت.

مافی هەڵبژاردن و مافی دەنگدان و مافی دامەزراندن لەفەرمانە گشتی یەکان دیارترین نموونەی مافە نادارایی یەکانن.

بەڵام مافە گشتی یەکان و ئازادی یە گشتی یەکان ئەو مافە سروشتی یانەن کەبۆ مرۆڤ دانیان پیادا دەنرێت لەبەرئەوەی مرۆڤە وەئەم مافانەش لکاون بەمرۆڤەوەو لەیەکەم چرکەی لەدایك بوونی یەوە دەی بێت و بەمردنیشی کۆتاییان پێ دێت هەروەها هەموو مرۆڤێك

بەیەکسانی دەیانبینێت.

شایانی باسە، ئەم مافانە بەمافە گشتی یەکان وەیان ئازادی یە گشتی یەکان ناونراوە لەبەرئەوەی هەموو مرۆڤێك بەشێوەیەکی یەکسانی پێیان دەبەخشرێ. هەروەها بۆیە ناونراوە بەمافە کەسی یەکان چونکە بریتی یە لەکۆمەڵێك بەها کەبەهۆیانەوە مرۆڤ مفوماتی کەسایەتی خۆی دەسگیر دەبێت، وەبەمافی سروشتی و مافی مرۆڤ ناویان دەبردرێت چونکە مافێکن سروشتی مرۆڤایەتی فەرزیان دەکەن و یاسای سروشتی بۆ مرۆڤ بریاریان لەسەر دەدات بەحوکمی ئەوەی کەمرۆڤە.

لەراستیدا مێژووی سەرهەڵدانی ئەم مافانە دەگەرێتەوە بۆ سەدەی هەژدەهەم کاتێك هەندێك لەیاسازانە ئەورووپی یەکان لەکاتی جەنگی خاچ پەرستەکانی فەیلەسوفی بەناوبانگ ئەرستۆیان کۆڵیەوە بەمەبەستی گەران بەدوای یاسای سروشتی.

بەلاّم مافی خێزان بەو مافە دەووترێ کەبۆ مرۆڤ دانی پیادا دەنرێ لەبەرئەوەی کەئەندامە لەخێزانداو سەرچاوەی ئەم مافانەش پەیوەندی خزمایەتی یە وەلەنێو خۆیاندا جیاوازیان هەیە بەپێی جیاوازی مەرکەز و وەزعی کەسەکە لەنێو خێزانەکەدا.

مافە دارایی یەکان

بۆیە ناو نراوە بەمافە دارایی یەکان، چونکە بەپارە دەخەملێندرێن، وەلەبەرئەوەی ناوەرۆکی ئەم کۆمەڵە مافە دەخولێتەوە لەگەڵ بەهای

دارایی سوودی شتێك لەشتەكان یان كارێك یان نەكردنی كارێك، بۆیە ئێمە وای بەپێویست دەزانین كەبگەڕێینەوە بۆ یاسای شارستانی عیراقی ژمارە ٤٠ی سالّی ١٩٥١ سەبارەت بەمالّو شت لەگەلّ مەدلولەكانیان پێش ئەوەی بچینە سەر دابەشكردنی مافە داراییەكانو چوونە بنجو بنەوانی.

لەروانگەی یاساییەوە مەبەست لەمالّ (مال) هەموو مافێكە كەبەهایەكی دارایی هەبێ جا ئەو مافە هەرچ جۆرێك بێت وەناوەرۆكی هەرچی بێت واتە چ مافی راستینە بێت یان مافی كەسینە بێت وەیان مافی زەینی بێت هەروەكو لەدەقی ماددەی (٦٥)ی یاسای شارستانی ناوبراو ئەمەمان زۆر بەراشكاوی بۆ دیاردەكەوێ كەتیایدا هاتووە:

«مالّ هەموو مافێكە كەبەهایەكی ماددی هەبێت».

بەلاّم شت بەناوەرۆكی ئەو مافە دەووترێ هەروەكو لەبرگەی یەكی ماددەی (٦١)ی هەمان یاسادا هاتووەو دەلّێ:

«هەرشتێك بەهۆی سروشتەكەیەوە یان بەحوكمی یاسا لەمامەلە پێكردن دوور نەخسترێتەوە دەكرێ ببێتە ناوەرۆكی (محل) مافە داراییەكان».

لەم دوو ماددەیەدا ئەوەمان بۆ دەردەكەوێ كەبیرۆكەی مالّ تەنیا شتەكان ناگرێتەوە، بەلّكو ئەو مافانەش دەگرێتەوە كەدەكەونە سەر ئەو شتانەوەو خۆی لەخۆیدا بەمالّ دادەنرێن وەك مافی هاتووچۆ هەروەها ئەو مافانەش دەگرێتەوە كەناوەرۆكەكانیان شتێك نیە بەلّكو كردارێكە

یان نەکردنی کردارێکە.

هەروەها مافە مەعنەوی یەکانیش دەگرنەوە وەك مافەکانی تەفراندنە ئەقلی یەکانو مافەکانی پارێزگاری کردن لەقەوارەی ئەدەبی کەسایەتی.

مافە زەینی یەکان

بەو مافانە دەوترێ کەدەکەونە سەر شتە نابەرجەستەکانو ناهەستیارەکان بەگوێرەی بیروڕای باو لەبارەیانەوە گوایا بەهەست دەرکیان پێنابردرێت بەڵکو بەبیروهۆش هەستیان پێ دەکرێت. بەڵام ئەم بیروبۆچوونە ڕەهانیە هۆی ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ جیاوازی توانای هەستیارێتی ی لەلایەن مرۆڤەوە چونکە هەندێ کەس هەستی شەشەمیان هەیە کەبەئینگلیزی پێی دەوترێ Extra Sensory Perception واتە دەرك‌پێکردنی لەسەرووی هەستەوە.

بەهەر حاڵ، ئەم کۆمەڵە مافە، مافە زەینی یەکان دەگرنەوە ئەو مافانەی کەدەکەونە سەر شتە مەعنەوی یەکانی بەرهەمە ئەقلی یەکان وەك داهێنانە ئەقلی یەکان لەگشت بوارە جیاجیاکانی چالاکی یەکانی مێشکی مرۆیی کەپەیوەندی یان بەئەدەبو کاری هونەریو زانستیو هونەری شێوەکاریو وێنەگرتنو داهێنانونیشانەی بازرگانیو نیشانەی خزمەتگوزاریو ناوی بازرگانیو هەموو مافێکی تر دەگرنەوە کەمنبثق نین لەچالاکی فیکری لەبوارەکانی پیشەسازی زانستو ئەدەبو هونەر.

په راويز:

١ـ د. منير محمود الوتري، القانون ط/٢ مطبعة الحافظ ـ بغداد ١٩٩٠ ل١٣٩،
د. حسن كيره ـ المدخل الى القانون ـ منشأة المعارف بالاسكندرية ـ مطبعة اطلس ـ القاهرة ١٩٧٤ ل٤٢٣.

٢ـ د. منذر الشاوي ـ مذاهب القانون ـ له بلاْوكراوه كانى كتيبخانه ى نيشتمانى ى ژماره(١)، ده زگاى الحكمة، به غدا ١٩٩١ ل ٢٥.

٣ـ د. سعيد عبدالكريم مبارك ـ اصول القانون ـ ط/١ مطبعة التعليم العالي ـ مطبعة جامعة الموصل ١٩٨٢ ل٦٥ به دوا.

٤ـ د. عبدالحي الحجازي ـ المدخل لدراسة العلوم القانونيه ـ الحق ـ جامعة الكويت ١٩٧٠ ل١١، د. سمير عبدالسيد تناغو ـ النظرية العامة للقانون ـ منشأة المعارف بالاسنكدرية ـ ١٩٨٦ ل١٩.

٥ـ د. عبدالحي الحجازي ـ المدخل لدراسة العلوم القانونية ـ هه مان سه رچاوه ى پيشوو ل١١.

٦ـ ليون دگى Leon Duguit (١٨٥٩ـ١٩٢٨) به ناوبانگترين فه يله سووفى ياسايه كه فه ره نسا ناسيبيتى، پوخته ى تيوريه كه ى به ناوى ، چه ند وانه يه ك له ياساى گشتى ى، له ناو كتێبه بچكۆلانه كه ى ده بينينه وه.

٧ـ ليون دگى ـ دروس في القانون العام ـ وه رگێرانى بۆ عه ره بى د. رشدى خالد، وزارة العدل ـ مطبعة وزارة العدل ـ ط/١ بغداد ١٩٨١ ل١٨.

٨ـ سه يرى ليون دگى بكه ـ هه مان سه رچاوه ى پيشوو ل٢١.

٩ـ د. محمد حسام محمود لطفى ـ موجز النظرية العامة للحق ـ القاهرة ١٩٨٨ ل٧.

١٠ـ ليون دگى ـ هه مان سه رچاوه ى پيشوو ل٢٦.

١١ـ ليون دگى ـ هه مان سه رچاوه ى پيشوو ل٢٤.

١٢ـ ليون دگى ـ هه مان سه رچاوه ى پيشوو ل ٢٩.

١٣ـ هانس كلسن Hans Kelsen (١٨٨١ـ١٩٧٣)، له شارى براغ له دايك بووه، له زانكۆى ڤيه نا خوێندوويه تى و له سالى ١٩١٧ تيايدا به ناونيشانى مامۆستاى ياساى گشتى و فه لسه فه ى ياسا دامه زراوه. كلسن گه لێك كتێب و نووسينى

لـه بـاره ى تيـورى ى ده ولـه ت و فـه لسـه فـه ى يـاسـاى نيـوده ولـه تـى بـه چـاپ گه ياندووه.
١٤ـ له م باره يه وه بروانه :
Gabriel Marty et Pierre Raynaud, Droit Civil- introduction Generale a L'etude du Droit 2 editon (C) Editions sirey - 1972 P.36.

١٥ـ د. رمضان ابو السعود ـ الوسيط في شرح مقدمة القانون المدني ـ المدخل الى القانون وبخاصة المصري واللبناني ـ النظرية العامة للحق ـ دار الجامعية للطباعة والنشر ـ بيروت ل١٢.
١٦ـ د. رمضان ابو السعود ـ هه مان سه رچاوه ى پيشوو ل١٢.
١٧ـ د. رمضان ابو السعود ـ هه مان سه رچاوه ى پيشوو ل١٦.
١٨ـ د. جعفر الفضلي و د.منذر عبدالحسين الفضل ـ المدخل للعلوم القانونية ـ النظرية العامة للقانون ـ النظرية العامة للحق ـ ط/١ وزارة التعليم العالي ـ الموصل ١٩٨٧، ل١٣٧ به دوا ، د. سه عدى به رزنجى ـ تيورى ى گشتى ياسا ـ جـ١ چ/١. له بلاوكراوه كانى ئه ميندارێتى گشتى رۆشنبيرى و لاوان، هه ولير ١٩٨٩ ل١٠٣ به دوا.
١٩ـ د. سعيد عبدالكريم مبارك ـ هه مان سه رچاوه ى پيشوو ل٩٧.
٢٠ـ سه باره ت بـه م رايه بـروانـه دكتـۆر سعيد عبدالكـريـم مبـارك ـ هـه مـان سه رچاوه ى پيشوو ل١٠٣.
٢١ـ له م باره يه وه بروانه دكتۆر سه عدى به رزنجى ـ تيورى ى گشتـى ى مـاف ـ هه مان سه رچاوه ى پيشوو ل٩٥ به دوا .
٢٢ـ د. محمد شريف احمد ـ فكرة القانون الطبيعي عند المسلمين ـ دراسة مقارنة ـ دار الرشيد للنشر ـ مطبعة دار الحرية للطباعة بغداد ١٩٨٠ ل١٠١ به دوا .
٢٣ـ د. منير محمود الوتري ـ هه مان سه رچاوه ى پيشوو ل٢١ـ٢٢.
٢٤ـ د. منذر الشاوي ـ هه مان سه رچاوه ى پيشوو ل٤٣.
٢٥ـ الاستاذ عبدالباقي البكري واخرون ـ المدخل لدراسة القانون ـ بغداد ١٩٨٧

ل١٦٧.
٢٦_ د. سعيد عبدالكريم مبارك_ هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو ل٢٥٨.
٢٧_ د. حسين النوري_ دروس في القانون_ الحق_ الالتزام والعقود التجارية_ ١٩٧٧ ل١١، و د. محمد احمد الگزني_ نظرية الاستحقاق في الفقه الاسلامي والقانون المدني_ له بڵاوكراوه‌كانی ئه‌میندارێتی ی گشتی ی ئه‌وقاف و كاروباری ئایینی ل٧.
٢٨_ به‌شێوه‌یه‌كی تایبه‌تی له‌م باره‌یه‌وه بڕوانه:
د. سه‌عدی به‌رزنجی_ هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو ل ١٤.
٢٩_ د. سه‌عدی به‌رزنجی _ هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو ل١٧_١٨.
٣٠_ فیراراو سالی ی هه‌ردوو یاسازانی ئیتالی و فه‌ره‌نسی لایه‌نگرانی ئه‌م كۆمه‌ڵه‌یه‌ن، بڕوانه دكتۆر سه‌عدی به‌رزنجی_ سه‌رچاوه‌ی پێشوو ل١٩.
٣١_ د. مصطفى الزلمي واخرون_ المدخل لدراسة الشريعة الاسلامية_ ط/١، من منشورات وزارة التعليم العالي/ بغداد ١٩٨٠ ل٢٧٨.

THIS BOOKLET

PRESENTS A STUDY OF THE CONCEPT OF LAW FROM A PHILOSOPHICAL ANGLE IN THE LIGHT OF JURISPRUDENTS AND PHILOSOPHERS.

WE HAVE CLASSIFIED THE ENTIRE VIEWPOINTS REGARDING THE PHILOSOPHICAL BASIC OF LAW INTO THREE TYPES:

THE DENYING VIEW REPRESENTED BY SOCIALISM, THE SUPPORTING VIEW REPRESENTED BY INDIVIDUALISM AND MODERNISM.

FINALLY, WE SHED LIGHT ON THE CONCEPT OF LAW IN CONTEMPORARY ISLAMIC JURISPRUDENCE WHICH WE COMPARE WITH SOCIALISM AND INDIVIDUALISM.

Kamal Sa:di Mustafa

ASSISTANT LECTURER IN CIVIL LAW
COLLEGE OF LAW AND POLITICS
SALAHADDIN UNIVERSITY
IRAQI KURDISTAN REGION